

აკაკი ჩიქობავა

ვასალიტეტის საკითხი განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქის საქართველოში

თანამედროვე ევროპულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე გრძელდება კამათი ფეოდალიზმის საკითხის ირგვლივ. კამათობენ როგორც ცნება „ფეოდალიზმის“, ასევე მისი სახელწოდების შესახებ. იყო თუ არა ფეოდალიზმი უნივერსალური მოვლენა, თუ მხოლოდ დასავლეთ ევროპული სამყაროს კუთვნილება?¹

მარკ ბლოკის აზრით, ფეოდალური პერიოდის ევროპა სინამდვილეში არ წარმოადგენდა ერთიან ფეოდალურ სივრცეს, რადგან იქ, ე.წ. თეთრი ლაქები ჯერ კიდევ არსებობდა სკანდინავიისა და ირლანდიის სახით. სივრცის და დროის მიუხედავად, ბლოკი არ გამორიცხავს ფეოდალიზმის არსებობას სხვა სახელმწიფოებში, თუმცა ცენტრად მხოლოდ საფრანგეთს მონიშნავს.² ამერიკელი მედიევისტები, შტრაერი და კულბორნი, ფეოდალიზმს დროისა და სივრცის მიღმა განიხილავენ, წარმოაჩენენ რა უნივერსალურ ფორმაციად, დასაშვებად მიაჩნიათ მისი არსებობა სხვადასხვა ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ რეგიონში, თუ, რა თქმა უნდა, სახეზეა ფეოდალიზმისთვის დამახასიათებელი ყველა ნიშანი.³

---

¹ R. J. Barendse. The Feudal Mutation: Military and Economic Transformations of the Ethnosphere in the Tenth to Thirteenth centuries. *Journal of World History*. Vol. 14. No. 4. (Dec. 2003). University of Hawai Press, გვ. 503-529; Stefen Morilo. A “Feudal Mutation”? Conceptual Tools and Historical Patterns in World History. *Journal of World History*. Vol. 14. No. 4. (Dec. 2003). University of Hawai Press, გვ. 531-550; Л. Ю. Кухенбух. «феодализм» о стратегиях одного неудобного понятия. *Журн.: «Журнальный зал»*. М. 2006. N-68. <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/ku4.html>. 2011 წელი.

² М. Блок. Феодальное общество (La Société Féodale). Перевод с французского М. Ю. Кожевниковой, Е. М. Лысенко. Том II. Книга II. М. 2003, გვ. 433, 429.

³ “Feudalism in History”. Ed. R. Coulborn. New Jersey. 1956, გვ. 50.

იყო თუ არა ფეოდალიზმი უნივერსალური მოვლენა და შეგვიძლია თუ არა მისი მისადაგება იმ სოციალურ-პოლიტიკური წყობილებისთვის, რომელსაც საქართველოში პატრონჟიმობა ეწოდება? ამაზე კარგა ხანია პასუხი გაცა ივანე ჯავახიშვილმა და ქართულმა ისტორიოგრაფიამ. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ქართული პატრონჟიმობა გასაოცრად მიემსგავსება და გვაგონებს დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნეების ფეოდალურ წეს-წყობილებას, ე.წ. ფეოდალიზმს“.⁴ ჩვენ სრულებით ვეთანხმებით ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებას ქართული პატრონჟიმობის და ფრანგული ფეოდალიზმის მსგავსების შესახებ, თუმცა მისი განვითარების ქრონოლოგიური ჩარჩო სხვანაირად წარმოგვიდგენია.

ე.წ. „ფეოდალური რევოლუციის“ ხანად საქართველოში VIII-IX საუკუნეები მოვნიშნეთ.⁵ ეს პროცესი ჩვენთანაც ისეთივე აღმნიშვნელებით მიმდინარეობდა, როგორც დასავლეთ ევროპაში, კერძოდ, საფრანგეთში. როდესაც ვიყენებთ ტერმინ „რევოლუციას“, არ ვგულისხმობთ სწრაფ/დაჩქარებულ, არამედ დროში გაწევილ პროცესს, რომლის დასასრული უფრო თვალში საცემია, ვიდრე მისი მიმდინარეობა.⁶ საქართველოში ეს პროცესი X საუკუნის დასაწყისისთვის დასრულებულია.

ფეოდალიზმი გვესახება როგორც ერთიანი სისტემა, მეფიდან, ანუ უმაღლესი სენიორიდან დაწყებული დამთავრებული მიწაზე მიმაგრებული გლეხით,⁷ ამ სისტემაში ყველაფერი ჯაჭვის რგოლებითაა გადაბმული. მარკ ბლოკი სწორად შენიშნავს: „ფეოდალიზმი, ეს უფრო არათანაბართა საზოგადოებაა, ვიდრე იერარქიული, უფრო პატრონის (უფლის), ვიდრე არისტოკრატიის ან ყმების“,⁸ და როდესაც საქართველოში სენიორალური სისტემისა და ვასალიტეტის შესახებ ვსაუბრობთ, უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენთანაც ყვე-

⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკვ. I. თბ. 1928, გვ. 93.

⁵ აკ. ჩიქობავა. „ფეოდალური რევოლუცია“ VIII-IX საუკუნეების საქართველოში და მისი განვითარების ისტორიულ-გეოგრაფიული ასპექტები. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. II. თბ. 2011, გვ. 92-108.

⁶ Ж. Дюби. «Феодальная революция». Трехчастная модель или представления средневекового общества о самом себе. Перевод с французского Ю. А. Гинзбург. М. 2000, гв. 138-155.

⁷ М. А. Барг. Проблемы социальной истории. М. 1973, гв. 45-46.

⁸ М. Блок. Феодальное общество (La Société Féodale). Перевод с французского М. Ю. Кожевниковой, Е. М. Лысенко. (Том II. Книга II.). М. 2003, гв. 431-432.

ლაფერი დაახლოებით ისე ვითარდებოდა, როგორც დასავლეთ ევროპაში.⁹

არჩილის ე.წ. „რეფორმა“ კახეთში ეს არის წინგადადგმული ნაბიჯი ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესში.¹⁰ ამ რეფორმის შედეგად დ. მუსხელიშვილი ასკვნის, რომ VIII ს-ის შუა ხანებში საბოლოოდ დამყარდა „სენიორალური რეჟიმი“.¹¹ გ. ჯამბურიას აზრით, სამთავრო-სენიორალური სისტემა დასრულებულ სახეს ტაო-კლარჯეთში IX ს-ში იღებს.¹² ამ რეგიონში ფეოდალიზმისთვის, კონკრეტულად კი, სენიორალური სისტემისთვის დამახასიათებელი მთელი რიგი ნიშნებია. თუ კახეთში ორ-სამ საფეხურიან ვასალიტეტთან გვაქვს საქმე, ტაო-კლარჯეთში, კურაპალატის, „მამფლების“ და ე.წ. „დიდი მთავრების“ მაგალითზე სამ-ოთხ საფეხურიანი ვასალიტეტის ფორმაა.¹³

მიუხედავად ზემოთქმულისა, იმისი კითხვა, კონკრეტულ რეგიონში გამოვლენილი ფეოდალიზაციისათვის დამახასიათებელი ნიშნებისა შეგვიძლია თუ არა ის განვავსოთ მთელ საქართველოს ტერიტორიაზე?¹⁴ თუ ზოგადი აღმნიშვნელებით ვინელმძღვანელებთ? ჩვენი აზრით, ფეოდალიზაციის პროცესი საქართველოს გაერთიანებამდელი პერიოდისთვის ყველა ქართულ სამეფო-სამთავროში დასრულებული უნდა იყოს, ხოლო ერთიანი საქართველოს სამეფოს არსებობის ხანაში, ვიდრე XIII საუკუნემდე ჩვენ შეგვიძლია, პირობითად განვითარებული ფეოდალიზმის მეორე პერიოდი გამოვყოთ.

ამ შემთხვევაში ორ კონკრეტულ წყაროზე გავამახვილებთ ყურადღებას. ერთი, რომელიც ე.წ. დაქუცმაცებულობის პერიოდს¹⁵ მიესადაგება, მეორე კი

⁹ გ. ჯამბურია. სამთავრო სენიორალური სისტემა ადრეფეოდალური ხანის საქართველოში. ქართული ფეოდალიზმის საკითხები. თბ. 2007, გვ. 7-36.

¹⁰ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. VII. თბ. 1974, გვ. 180.

¹¹ დ. მუსხელიშვილი. ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის პერიოდიზაციისათვის (IV-IX). მაცნე, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. N. 2. თბ. 1980, გვ. 155.

¹² გ. ჯამბურია. სამთავრო სენიორალური სისტემა ადრეფეოდალური ხანის საქართველოში. ქართული ფეოდალიზმის საკითხები. თბ. 2007, გვ. 23.

¹³ ივ. სურგულაძე. საკუთრების უფლება ფეოდალურ საქართველოში IV-X საუკუნეებში. ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები. წ. I. თბ. 1973, გვ. 190.

¹⁴ გ. მელიქიშვილი. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი. თბ. 1973, გვ. 27.

¹⁵ ლ. ტუხაშვილი. „ყოველი საქართველოს“ პოლიტიკური სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი და პერიოდიზაციის პრობლემა. კრ.: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის პერიოდიზაცია. თბ. 1980.

ერთიანი სამეფოს არსებობის ხანას.

IX საუკუნის მოვლენებთან დაკავშირებით, რომელიც ჩვენ განვითარებული ფეოდალიზმის გენეზისის (უფრო სწორად, მის ბოლო ფაზად) პერიოდად მოვნიშნეთ, „მატიანე ქართლისაში“ შესაბამის ადგილას კვითხულობთ: „**შეიპყრა ლიპარიტ ქუეყანანი თრიალეთისანი, ალაგო ციხე კლდეკართა და იპატრონა დავით ბაგრატის ძე**“.¹⁶ ამ წყაროს მიხედვით გამოიყოფა ორი ძირითადი ნიშანი, რომელიც დასვლეთ ევროპის „ფეოდალური რევოლუციისათვის“ არის დამახასიათებელი.

1. ეს არის **ომაჟის** („**იპატრონა დავით ბაგრატის ძე**“) საკითხი,¹⁷ რომელიც კლასიკური მაგალითია ახლადწარმოქმნილი ვასალური ურთიერთობის, რომლის საფუძველი არის შეთანხმება, სოციალური კონტრაქტი.¹⁸

2. „**ალაგო ციხე კლდეკართა**“ – მიუხედავად იმისა, იყვნენ თუ არა ბლვანები კლდეკარში მემამულე სენიორები¹⁹, ციხის აგება კონკრეტულ რეგიონზე ბატონობის ნიშნად აღიქმება,²⁰ რომელიც, ასევე, ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია ფეოდალიზმის ჩამოყალიბების და მას ევროპულ მედიევსტიკაში Incastelamento, ანუ გაციხონების პერიოდი ეწოდება.²¹

მეორე წყარო, რომელზედაც გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ, ეს არის XI საუკუნის ატენის სიონის ერთ-ერთი სამშებლო წარწერა:

„ქ. სახელითა ღვთისათა, **მე გრიგოლ-მან მირიანის ყმა-მან თარხნის ძისა-მან, ატენის ციხის თავ-მან**, ავაგენ ატენს სახლნი და ქულბაქი მას ჟამსა ოდეს, ადიდენ ღმერთმან, ძლიერ-მან მეფეთა მეფე-მან **ბაგრატ უბრძანეს მიწასა მათსა მირიანს პატრონსა ჩემსა, სეფესა ზუარსა შიდა ქალაქის აშენებათ**: გაუმარჯვა ღმერთ-მან და ბედ-მან მეფეთ მეფობასა მათისა-მან. ვითა

¹⁶ მატიანე ქართლისა. ქართლის ცხოვრება. რედაქტორი როინ მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 258.

¹⁷ М. Блок. Феодалное общество (La Société Féodale). Перевод с французского М. Ю. Кожевниковой, Е. М. Лысенко. (Т. I. часть I. Книга вторая). М. 2003, გვ. 144.

¹⁸ გ. ჯამბურია. სამთავრო სენიორალური სისტემა ადრეფეოდალური ხანის საქართველოში, გვ. 25.

¹⁹ მ. ბახტაძე. ბლვანთა და ორბელთა ნათესაობის შესახებ. საისტორიო კრებული (წელიწადური). ტ. II. თბ. 2012, გვ. 13-25.

²⁰ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წგნ. VIII. თბ. 1975, გვ. 155.

²¹ Ю. Л. Бессмертный. «Феодалная революция» X-XI веков?. Журн.: «Вопросы истории». М. 1984. N-1, გვ. 59-60; Ж. Дюби, Средние века (История Франции) от Гуго Капета до Жанны Д'Арк 987-1460. Перевод с французского Г. А. Абрамова, В. А. Павлова. М. 2000, გვ. 78-89.

სწაღდა მეფობასა მათსა ეგრე ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი: შევეციწყალნა მეფობა-მან მათ-მან **სასახლენი ადგილნი და საქულბაქენი მკვლად, ნებიერობით გვბოძნა მირიანს და ყმათა მისთა**, რომელთაც შენებად შეეძლო, მე ავაგე სახლი და ქულბაქი და შევწირე წმიდასა სიონსა ატენისსა, საყოფელსა წმიდისა ღვთის-მშობელისსა, სალოცველად ჰვიანმცა უკუნისამდე ძრიელი მეფეთა მეფე[მ] ბაგრატ სევასტოსი და ძე მათი გიორგი კურაპალატი, **სალოცველად სულისა მირიან მიწისა მათისა, გამზრდელისა პატრონისა ჩემისა-თვს**, დავდევ დღე თევდრობად აღაპად გარდაიქდიდეს მამასახლისი წინამძღვარი სიონისა ვინც იყოს ქრისტე შეიწყალე“.²²

წარწერაში მოხსენიებული ბაგრატი და გიორგი საქართველოს მეფეები არიან, შესაბამისად, ბაგრატ IV და გიორგი II, მირიან თარხნის ძე კი ატენში მოღვაწე ერისთავთ-ერისთავი უნდა იყოს, გრიგოლი კი მირიანის ყმა და მოხელე.²³

წარწერის მიხედვით რამდენიმე საკითხის გამოყოფა შეიძლება: 1. ეს არის ვასალიტეტის საკითხი და 2. მიწის, ანუ ფეოდის გადაცემა მემკვიდრეობით.

წყაროს მიხედვით სახეზეა ვასალიტეტის სამ საფეხურიანი ფორმა. მეფე როგორც უმაღლესი სენიორი, მეფისადმი დაქვემდებარებული მოხელე ერისთავი და ერისთავის მოხელე ციხისთავის, რომელიც მისი ყმაა. მირიანი სწორედ იმ მამულზე უნდა ყოფილიყო სენიორი, რომელიც „**სევესა ზუარსა შიდა**“ იმყოფება, მიუხედავად იმისა ჰქონდა მირიანს ფეოდი²⁴ თუ ის მხოლოდ მოხელე დიდებულს წარმოადგენდა. ჩვენ სენიორალური სისტემა წარმოგვიდგენია არა მხოლოდ მიწაზე დამყარებულ სოციალურ ფორმად, არამედ, როგორც პოლიტიკური ფორმაცია.²⁵

მეორე საკითხი, რომელმაც ჩვენი ყურადღება მიიქცია, ეს არის მირიანისა და გრიგოლის პატრონ-ყმობის საკითხი. ატენის ციხისთავი მირიანს პატრონად და საკუთარ თავს მის ყმად მიიჩნევს. მიუხედავად იმისა, რომ მე-

---

²² ა. ბაქრაძე. თრიალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები როგორც ისტორიული წყარო. აკად. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XX-B. თბ. 1959, გვ. 72.

²³ ა. ბაქრაძე. თრიალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები როგორც ისტორიული წყარო, გვ. 73-77.

²⁴ გ. ძიძიგური. ზოგიერთი საკითხი საქართველოს ფეოდალური რენტის გენეზისის შესახებ. საისტორიო კრებული. VII. თბ. 1977, გვ. 123-124.

²⁵ М. Блок. Феодальное общество (La Société Féodale). Перевод с французского М. Ю. Кожевниковой, Е. М. Лысенко. (Том II. Книга II.). М. 2003, гв. 428-430.

ფემ მათ **მკვდრად** და **ნებიერობით** გადასცა მიწები გრიგოლი თავის პატრონად მაინც მირიანს ასახელებს. უცილობლად მეფე რჩება ყველას სენიორი, მაგრამ აქ ისმის შეკითხვა, როდესაც მეფემ გრიგოლს უბოძა ადგილები **მკვდრობით**, მეფე უნდა გამხდარიყო თუ არა მისი უშუალო სენიორი? დასავლეთ ევროპული ფეოდალიზმისთვის დამახასიათებელი კიდევ ერთი აუცილებელი ნიშანი არის ვასალის და უშუალო სენიორის მჭიდრო ურთიერთობა,²⁶ საიდანაც გამომდინარეობს ე.წ. ფრანგული ფეოდალიზმისთვის დამახასიათებელი ფორმულირება „ჩემი ვასალის ვასალი, არ არის ჩემი ვასალი“. ჩვენ არ ვამტკიცებთ ამ ფორმულის არსებობას ან მისი არსებობის აუცილებლობას საქართველოში და, ზოგადად, ქართული ფეოდალიზმის პირობებში, უბრალოდ ვსვამთ კითხვას, ხომ არ შეიძლება ეს ყოველივე ასე იქნას გაგებული?

მესამე საკითხი, ეს არის მკვიდრი ტერიტორიის შეწირვა ეკლესიისთვის. გრიგოლმა რომელმაც **მკვდრად**²⁷ მიიღო გარკვეული ტერიტორია, სურვილისამებრ განკარგავს მას, სავარაუდებელია სრული იმუნიტეტის არსებობაც, რაც ფავნელის დაწერილის მიხედვით, IX საუკუნეში მეფის თანხმობის გარეშე შეუძლებელია.²⁸

აღნიშნული თემა უფრო სიღრმისეულ კვლევას მოითხოვს და მომავლის საქმეა, ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებები მხოლოდ დებულებებია და საკითხვის დასმას ემსახურება. დასკვნის სახით კი შეგვიძლია შემოვთავაზოთ:

1. VIII-IX საუკუნეები ეს არის განვითარებული ფეოდალიზმის გენეზისის პერიოდი.
2. ფეოდალიზაციის პროცესი საქართველოში მიმდინარეობდა ყველა იმ ნიშნის მიხედვით, რომლითაც დასავლეთ ევროპაში, ამიტომ ის უნივერსალურ ფორმაციად უნდა მივიღოთ.
3. X საუკუნე ეს არის განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქა, აღჭურვილი ყველა სოციალურ-პოლიტიკური საჭირო ატრიბუტით.

²⁶ М. Блок. Феодальное общество (La Société Féodale), გვ. 432.

²⁷ ზ. ხიდურელი. სამეფო დომენის საკითხისთვის XI-XV საუკუნეების საქართველოში. საისტორიო კრებული. VII. თბ. 1977, გვ. 272.

²⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფესორმა ი. დოლიძემ. ტ. II. თბ. 1965, გვ. 3.

Akaki Chikobava

**THE ISSUE OF VASSALAGE IN
THE HIGH FEUDAL EPOCH OF GEORGIA**

Summary

The paper deals with the issues of vassalage in the High Feudal epoch of Georgia, and how we understand the seigneurial system, and that kind of parallels are between the Georgian vassalage and the Western European feudalism, namely with the X-XI cc. Europe during "the Feudal Revolution". We share the conclusion that feudalism is the universal event and we see the same signs in Georgia, which is similar to French Feudalism. According to the specific historical source we have raised the question - If was in Georgia such a vassalage system that was formulated as follows: "vassal of my vassal is not my vassal". Article has no purpose for making any assumptions and serves for the raising the problem.